

“KÖNE EPOS” (ARKAİK DESTAN) KAVRAMI VE TÜRK HALK HİKÂYELERİNDEKİ “ÂŞIKLARA MAHSUS EVLİLİK” KONUSUNUN KAYNAKLARINDAN “ALPLARA MAHSUS EVLİLİK”*

"Arcaic Epic" (Kone Epos) Concept And Heroic Marriage From Sources Of Ashiks' Marriage Theme In Turkish Folk Tales

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AÇA**

ÖZET

Yazıda, “arkaik destan” (köne epos) kavramı ve bu adla adlandırılan metinlerin genel özellikleri üzerinde durularak bazı Rus ve Türk kökenli araştırmacıların Altay, Hakas, Tuva gibi Kuzey ve Güney Sibirya Türk topluluklarına ait kahramanlık ve alplara mahsus evlilik konulu metinleri adlandırma konusundaki farklı görüşleri aktarılmıştır. Arkaik ve kahramanlık konulu destanlarda işlenen “alplara mahsus evlilik” konusundan yola çıkılarak günümüz Anadolu sahası aşk konulu halk hikâyelerinin konu kaynakları meselesi üzerinde bazı yeni yaklaşımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Destan, Arkaik destan, Alplara mahsus evlilik, Aşıklara mahsus evlilik, Bayan Toolay

ABSTRACT

In this article, I have firstly examined “arcaic epic” concept and the texts that are named with this concept. Then, I have transferred the opinions (naming those texts, etc.) of some Russian and Turkish researcher on texts with heroism and heroic marriage theme of Altay, Hakas, Tuva Turks etc. Through heroic marriage that was narrated in arcaic epics, I have newly approached question of theme sources of present Anatolian folk tales with love theme. At the end I have claimed that there were love and heroic marriage themes in arcaic epic before Iranian influence too.

Key words

Epic, Arcaic epic, Heroic marriage, Ashiks' marriage, Bayan Toolay

Türk dünyası folklor araştırmaları tarihi boyunca, araştırmacıların pek çok konuda görüş ayrılıklarına düştükleri bilinen bir husustur. Sözlü gelenekteki tür ve şekillerin adlandırılması ile bu tür ve şekillerin genel özelliklerinin ortaya konmasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarıyla çeşitli problemler, aşağıda haklarında bilgi vereceğimiz ve doğrudan konumuzu oluşturan sözlü anlatma-

lar için de geçerlidir. Aşağıda, kimi araştırmacılar tarafından *destan* kimileri tarafından da *masal* adı altında incelenen bazı kahramanlık ve alplara mahsus evlilik konulu arkaik metinlerin genel özellikleri ile bu metinler üzerinde ileri sürülen görüşler hakkında bilgi verilerek bu tür arkaik anlatmalar içinde önemli bir yere sahip olan *alplara mahsus evlilik* (*kahramanî evlilik*) temasının

** Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

günümüz aşk konulu halk hikâyeleriyle olan ilişkisi üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Terim karmaşasından söz etmekteki amacımızın bu tür arkaik destan ya da masal metinleriyle ilgili terim problemine kesin bir çözüm getirmeye çalışmak olmadığını, aksine, Türkiye kökenli folklorcuların dikkatini, kendilerini zorlayabilecek olan böylesi bir probleme çekmek ve onları bu problemi tartışmaya davet etmek olduğunu burada ifade etmek isteriz¹.

Anadolu sâhası folklor araştırmalarında daha çok *kozmogonik destan*, *mitolojik destan*, *eski destan*, *Şamanizm kökenli destan*, *metafizik destan*, *mitik efsane*, *efsane* ve *masal*, diğer bazı Türk bölgelerinde ise *köne epos*, *arkaik epos*, *arhaikalık epos*, *miftik baatırdık köne epos*, *baatırdık arhaikalık epos*, *ertegilik epos*, *kaharmandık köne epos*, *ecelgi cır*, *añız*, *bogatırskaya skazka*, *batırlık ertegi* gibi çeşitli adlar altında ele alınan kahramanlık içerikli olağanüstü-fantastik anlatımlar, arkaik Türk topluluğunun dünya görüşü ile çoklukla mitolojik bir karaktere sahip olan alpların olağanüstü göksel güçlere, vahşi hayvanlara, ülkelerini işgal edip halklarını esir eden dış düşmanlara ve kendi halklarına zulmeden hanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri hikâye etmektedirler. Avcı-mergenlerin maceraları da bu arkaik metinler içinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bu tür metinler içerisinde terennüm edilen bir başka önemli tema ise, aşağıda üzerinde geniş bir şekilde duracağımız *alplara mahsus evlilik*dir².

Eski Türk toplumunun dünya görüşünü, sosyal hayatını ve onun fantastik yönünü yansıtan bu metinlere, Rus ve Türk kökenli pek çok araştırmacı tarafından çeşitli isimler verilmiştir. Bu tür metinler, bazı araştırmacılarca *epos* (destan),

diğer bazılarınca da *skazka-ertegi* (masal) adlarıyla ele alınmışlardır. Mitoloji ve masal dünyasına has motif ve unsurları içlerinde çok yoğun bir şekilde barındırmaları sebebiyle, bu tür metinlerin *epos* (destan) mu yoksa *skazka* (masal) olarak mı adlandırılması gerektiği sorusu, başta V. M. Jirmunskiy olmak üzere, pek çok folkloristi meşgul etmiştir. Bu tür metinlere, *kahramanlık masalı*-*bogatırskaya skazka* (V. M. Jirmunskiy), *mitolojik destan* (E. M. Meletinskiy), *masalsı-mitik destan* (B. N. Putilov) gibi adlar verilmiştir. Araştırmacılar, sadece kahramanlık ve alplara mahsus evlilik konulu arkaik metinleri vasıflandırırken değil, Altay, Hakas, Tuva gibi Güney Sibirya Türk topluluklarından derlenip neşredilen arkaik olsun olmasın bütün kahramanlık konulu metinleri adlandırırken de ihtilafa düşmüşlerdir. *Masal mı, efsane mi, destan mı?* tartışmasının kaynağında da Altay, Hakas, Tuva gibi Türk topluluklarının destan metinlerinde, masal ve mitoloji dünyasına has pek çok unsurla fantezinin ağırlıklı olarak yer alması yatmaktadır. Bazı destan metinlerinin bozularak masal formunda anlatılmaya başlanması da bu tartışmada önemli bir etken olmuştur. V. İ. Verbistkiy, G. N. Potanin ve V. M. Jirmunskiy gibi araştırmacılar, eserlerinde Altay kahramanlık destanları ya da arkaik destanlarını *skazka* (masal) ve *bogatırskaya skazka* (kahramanlık masalı) olarak vasıflandırdıkları A. Kalaçev, A. S. Orlov ve A. L. Koptelov *bilina* (destan, kahramanlar hakkındaki destanlar), N. A. Baskakov ve L. P. Potapov ise *geroiçeskiy poema* (kahramanlık şiiri) olarak adlandırmışlardır⁴.

S. E. Malov, Altay destanlarını, zamanla bozulmuş, küçülmüş, kısalmış, parçalanmış ve sıradan masallara dö-

nüştürmüş metinler olarak görmektedir. Malov'un görüşlerini destekleyen N. K. Dmitriev de Altay efsanelerinin kahramanlık destanlarının parçaları ve destandan masala geçişin en güzel örnekleri olduğunu söylemektedir⁵. Dmitriev'in tarihî ekol mensuplarının görüşlerine uygun düşen bir düşüncesi, L. P. Potapov tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Potapov, tıpkı A. L. Koptelov⁶ gibi, Altay efsanelerinin kahramanlık destanı olduğunu düşünmektedir⁷. V. M. Jirmunskiy'e göre ise, Altay efsaneleri, kahramanlık destanı değil, kahramanlık masalıdır (*Bogatırskaya skazka*). Bunda da Altay kahramanlık efsanelerinin konu özelliklerini (Canavarlarla savaş, alp'lara mahsus dönürlük, mitik fantezi, vs.) delil olarak ileri sürmektedir⁸. İ. V. Puhov, Jirmunskiy'in kahramanlık destanının çeşitli özelliklerini göz önünde tutmadığını, içeriğin *kahramanlık karakterde* olmasının bu tür metinlerin kahramanlık destanı olarak değerlendirilmesinde en önemli delil olduğunu söylemektedir⁹. Kanaatimizce, en az içerik kadar, bu tür bazı metinlerin derlendikleri yıllarda anlatıcılar tarafından masal formunda anlatılmış olması ve araştırmacıların incelemeler sırasında daha çok bu masal formuna sahip metinleri esas almaları da *masal mı, efsane mi yoksa destan mı* tartışmasının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Başta G. N. Potanin, V. İ. Verbitskiy ve V. V. Radlov olmak üzere pek çok derleyicinin Altay, Tuva, Hakas, vb. Türk gruplarına mensup destancıların anlattıkları pek çok metni kısaltarak ve masal formuna dönüştürerek yayımladıklarını da bu çerçevede unutmamak gerekmektedir.

İlerleyen yıllarda yapılan çalışmalarda da araştırmacıların bu tür metinleri tanımlamak için hem *destan* (epos) hem

efsane (aңыз) hem de *masal* (erteği) terimlerini kullandıklarını görmekteyiz. Başta Kazak kökenliler olmak üzere, bazı folklorcular tarafından *köne epos* ile *batırlık erteği* kavramlarının büyük oranda aynı şeyleri ifade ettikleri söylenmiş, yine bazıları tarafından yukarıda sıralanan vasıflara sahip herhangi bir metin *köne epos* kavramı içine dahil edilerek incelenirken diğer bazıları tarafından aynı metin *batırlık erteği* kavramı çerçevesinde ele alınmıştır¹⁰. Bütün bu görüşler, Altay, Hakas, Tuva gibi Türk topluluklarının kahramanlıklarıyla aile, kabile ve yurt adına verdikleri iç ve dış mücadelelerini ve alp'lara mahsus evliliği terennüm eden metinlerin, içlerinde arkaik dünyanın mitik, efsanevi ve masalsi unsurlarıyla adı geçen toplulukların mitik fantezilerini de barındıran *destan/masalsı destan* (ertegilik epos) ve *kahramanlık masalı* (batırlık erteği) olarak ele alınıp incelenmekte olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu tür metinler, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olan kahramanlık destanları ve aşk konulu destan/halk hikâyeleriyle konu, tip ve gelenek bakımından sıkı münasebette bulunmaları ve özellikle de *köne epos* kavramının Türkistan kökenli pek çok araştırmacı¹¹ tarafından bu tür metinleri tanımlamak amacıyla günümüzde de sıkça kullanılıyor olması nedeniyle, tarafımızca *kahramanlık masalından* (batırlık erteği/comok) ziyade *arkaik destan* (köne epos) olarak adlandırılacaklardır¹². Arkaik destanlar (köne eposlar), mitten klasik destana geçiş aşamasını oluşturmaktadırlar. Arkaik destan metinleri, *mit, masal, efsane* gibi türlerin pek çok unsurunu bünyelerinde toplamışlardır. Bu tür metinler, zamanla içlerinde barındırdıkları mit ve masal unsurlarının pek çoğu-

nu atmışlar ve böylece bugünkü anlamıyla tarihî-realist destanlara dönüşmüşlerdir¹³. Arkaik destanlar (*Köne epos*), bazı Türk gruplarının geçirdikleri tarihî, siyasî, sosyal ve kültürel aşamaları yansıtan *Oğuz Kağan* ve *Manas*¹⁴ gibi tarihî-menkabevi destanların teşekkülü ve gelişiminde önemli bir basamak teşkil etmişlerdir¹⁵. Özellikle de arkaik destanların kahramanlığı anlatan örnekleri (*kaharmandık köne eposlar*), klasik kahramanlık destanlarının esasını oluşturmaları bakımından son derece dikkat çekicidirler¹⁶. Arkaik destanlar içinde önemli bir yer işgal eden alplara mahsus evlilik konusu da, daha sonra teşekkül etmiş olan kahramanlık destanlarında önemli bir epizot (evlilik epizodu) olarak varlığını sürdürmüştür.

Kahramanlık destanlarının ilk etabını teşkil eden arkaik destanlarda terennüm edilen konular¹⁷ hakkında yukarıda kısa bilgiler verildiği için burada her bir konu üzerinde durulmayacak ve doğrudan esas konumuz olan *alplara mahsus evlilik* (kahramanî evlilik) teması ile bu temanın günümüz halk hikâyelerindeki âşıklara mahsus evlilikle olan münasebetlerinin incelenmesine geçilecektir.

İster kahramanlık masalı (*bogatırs-kaya skazka*) isterse arkaik destan (*köne epos*) adı verilsin, konumuzu oluşturan arkaik metinlerin önemli bir kısmı, çoklukla yaşlı ana ve babadan dünyaya gelen, babaları düşman tarafından öldürülen (Baba, bazı metinlerde bir kaza ya da hastalık neticesinde de ölebilmektedir.) olağanüstü vasıflara sahip bahadırların eş aramaları (Aranan eş, bazen baba tarafından kaçırılan sözlüdür.) ile alplara mahsus evliliklerini terennüm etmektedir. Arkaik destanların bazılarında, bahadırların tıpkı Anadolu sahası aşk ko-

nulu halk hikâyelerinde olduğu gibi, yer ile göğün birleştiği bir yerde yaşayan bir hanın kızından rüya ya da kutsal bilge kitap vasıtasıyla haberdar oldukları ve onu almak için çoklukla ana ve babanın rızası olmaksızın sefere çıktıkları da görülmektedir¹⁸. Sözlü kızın, babası tarafından verilen söz kenara atılarak bahadırın kendisinden kaçırılmasında da bahadırın babasının ya düşman elinde ya da bir kaza sonucu ölmesi ve bahadırın sosyal ve ekonomik statüsünün değişmesi etkili olmaktadır. Bazı metinlerde, bahadırların aynı anda hem yabancı hanlara karşı mücadele ettikleri hem de eş arama işini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Arkaik destanlardaki bu alplara mahsus evliliğin daha sonraki kahramanlık destanlarında önemli bir epizot olarak varlığını sürdürdüğünü yukarıda da söylemiştik. Fakat, arkaik destanlarda görülen mitolojik âlem ve mitik kahramanların (Mitik güçlere sahip hanlar, bu hanların göksel kızları, olağanüstü mitik yaratık rakipler, vs.) yerini, burada, daha gerçekçi ve insanî bir yapı almıştır. Arkaik destanlar içinde önemli bir yere sahip olan alplara mahsus evlilik, Türk toplumunun önemli bir kısmında görülen sosyal, kültürel, tarihî, iktisadî değişimler sebebiyle ilerleyen dönemlerde yerleşik hayatın ürünü olarak ortaya çıkan halk hikâyelerinde âşıklara mahsus evlilik şeklinde varlığını sürdürmüştür. Fakat, bu süreçte gerek kahramanlarda ve gerekse aşk-evlilik telakkiplerinde bir hayli değişimler meydana gelmiştir. Alp ya da bahadır, her türlü zorluğa rağmen (Olağanüstü engeller, mitik rakipler, zâlim hanlar, zorlu yarışlar, vs.) âşık olduğu kıızı ya da daha doğduğunda kendisiyle sözlünen; fakat, kendisinden kızın babası tarafından kaçırılan sözlüsünü bileğinin hakkıyla alıp

obasına getirirken âşıklara mahsus evlilik ya da aşk temasını işleyen halk hikâyelerinde âşıkların alplara nazaran daha pasif kaldığı görülmektedir.

Yukarıdaki paragrafın son satırlarında belirtilen husus üzerinde hemen aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde durulacağı için biz burada, öncelikle Anadolu sahası halk hikâyelerindeki aşk temasının kaynakları hakkında ileri sürülen bazı görüşleri gözden geçirmeye çalışacağız.

Gerek Anadolu sahasında ve gerekse diğer Türk bölgelerinde aşk konulu destan ya da halk hikâyelerinin teşekkülü ve konu kaynakları ele alınırken araştırmacılar tarafından, aşk konulu destanların kahramanlık destanlarından sonra teşekkül ettiği söylenmektedir. Aşk konulu destan ya da hikâyeler (Ki bu tür metinler, Anadolu sahasında *halk hikâyesi* olarak adlandırılmaktadırlar.), destandan romana geçiş sürecini temsil eden ürünler olarak değerlendirilmektedir.

M. Fuad Köprülü, *Meddahlar* adlı hacimli yazısında, Türkler arasında İslamiyet öncesinde daha ziyade kahramanlık konulu ve mitolojik unsurlar barındıran destanların var olduğunu, ancak İslamiyet benimsendikten ve İran tesiri yaşandıktan sonra, XV-XVI. asırlarda, *aşk konulu halk hikâyelerinin* teşekkül ettiğini söylemektedir¹⁹. Köprülü'nün aşk konulu halk hikâyelerinin teşekkülü ve konu kaynaklarını XV-XVI. asırlara ve İslam ve özellikle de İran tesirine bağladığı bu görüşü, kendisinden sonra da benimsenip sık sık yinelenmiştir. Köprülü'nün ileri sürdüğü bu görüş, sadece Anadolu sahasında değil, bazı Türkistan kökenli araştırmacılar tarafından da aşk konulu destanların konu kaynakları ve teşekkülleri için benzer bir şekilde dile getirilmiştir.

Anadolu sahası halk hikâyeleri üzerinde en kapsamlı çalışmaları yapmış olan Pertev Naili Boratav ise Anadolu sahasındaki halk hikâyelerinin XVII. asırdan itibaren teşekkül ettiğini ve halk hikâyelerinin destandan ayrı bir tür olduğunu söylemektedir. Hikâyeler, feodal ve aristokratik cemiyetlere has olan epik türün (destanın) yerini almıştır. Boratav, destanla halk hikâyelerinin farklılıklarını şu şekilde sıralamaktadır: *a) Bunlarda (hikâyelerde) masal unsuru çoktur, b) Destan ananelerini kaybetmişlerdir*²⁰. Boratav, aynı eserde, halk hikâyeleri hakkında şu değerlendirmeyi yapar: *Bu mütalaaları serdettikten sonra diyebiliriz ki halk hikâyeleri, destanlaşmış masallardır; veyahut da destaniliklerini kaybetmiş, masallarla çok karışmış destanlardır. Bu hikâyelerin ekserisinin on yedinci asırdan sonra teşekkül ettiği tahmin edilebilir. Zira bunların kahramanları olan şairler, bu asırda veya bu asırdan sonra yaşamış oldukları gibi, içlerindeki aruzlu şiirler, tasavvuf tesirleri, dinî koku hep Divan edebiyatının ve tasavvufî zevkin halk şiirine nüfuzundan sonraki devri hatırlatıyor. Mevzuları eski bile olsa, bu hikâyelerin on yedinci asırdan sonraki şairler tarafından işlendiği tahmin olunabilir*²¹. Boratav, halk hikâyelerinde bir masallaşma ya da masallarla iç içe olma durumu görmektedir. Araştırmacı, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği** adlı eserinde, halk hikâyelerini destan geleneğinin bir devamı olarak değerlendirmenin yanlış olacağını, halk hikâyesinin yeni şartlara uygun yeni bir edebi nev'i mahsulü olduğunu söylemektedir²².

Türk halk hikâyeleri üzerinde önemli araştırmalarda bulunmuş olan Fikret Türkmen de destanlardaki kahramanlığın halk hikâyelerinde aşka dö-

nüştüğünü ve bunun da kuvvetli İran tesiriyle meydana geldiğini söylemektedir: *Biz de destanî bir an'anesi olan Türklerin, islamiyeti kabul ettikten sonra bu an'änenin bir çok hususiyetlerini muhafaza etmekle birlikte (temsili özellik, saz eşliğinde söyleme...) konunun kahramanlıktan, bilhassa İran Şehname ve klasik edebiyattan geçen Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun gibi hikâyelerin tesiri ile aşka dönüştüğü kanaatindeyiz. Bu gün yaşayan birçok Anadolu aşk hikâyesinin menşeinin Azerbaycan olması ve halen en canlı şekilde bu bölgede yaşaması bölgenin kuvvetli İran tesirinde kalması ile izah edilebilir*²³. Alıntidan da anlaşılacağı üzere, Türkmen'in görüşü, Köprülü ile Boaratav'ın görüşleri ile paralellik arz etmektedir.

Araştırmacıların genel kanaatlerine göre, halk hikâyeleri kahramanlık temasına sahip olan destanlardan sonra teşekkül etmiş ve özellikle de İran mesnevî/hikâyelerinin tesiriyle konu, kahramanlıktan aşka kaymaya başlamıştır. Bugünkü anlamda halk hikâyeleri 16-17. yüzyıllarda teşekkül etmeye başlamıştır ve Anadolu sahası halk hikâyelerindeki aşk temasının kaynağı, bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Türkmenistan'dır²⁴. Bu bölgeler de İran tesiri altında en çok kalan bölgelerdir. Halk hikâyesi, Türk toplumunun yerleşik hayata geçip destan devrinin son bulmasıyla ortaya çıkmış olan ve destandan büyük oranda bağımsız bir türdür. Destanlar bütünüyle manzum iken halk hikâyeleri nazım nesir halde anlatılmaktadır²⁵. Araştırmacılar, halk hikâyelerinin Türk kaynağını ele alırken çok fazla ayrıntıya girmemişlerdir. Bunda da aşk konulu hikâyelerin oluşumunda büyük oranda İran mesnevîcilik/hikâyecilik geleneği-

nin tesirinin olduğunun düşünülmesi etkili olsa gerektir.

Burada, halk hikâyelerinde yer alan *aşk* ve *evlenme* temasının Türkler arasında İslam medeniyetine dahil oluştan ve İran tesirinde kalıştan önce de *kahramanî aşk* ve *evlilik* (Alplara mahsus evlilik) şeklinde arkaik ve klasik kahramanlık destanlarında (*Alıp-Manaş*, *Bayan Toolay*, *Er Töştük*, vs.) da yer aldığı ortaya konulacak ve bu temanın Oğuz gruplarının İslam medeniyetine dahil olmaları ve Ön Asya'ya gelip İran tesirinde kalmaları sonucu günümüz halk hikâyelerindeki yapısını kazandığı belirtilecektir.

Yukarıda arkaik destanlar hakkında bilgi verilirken en yaygın konulardan birisinin olağanüstü bir şekilde doğan ve olağanüstü özelliklere sahip olan kahramanın daha doğmadan ya da doğar doğmaz sözlendiği ve kendisinden kaçırılan sözlüsünü ya da bir vesileyle (Kutsal bilge kitap, vs.) haberdar olup âşık olduğu kızı bulmak için sefere çıkması, bu yolculuk sırasında pek çok olağanüstü engel ya da varlıklarla mücadele etmesi, sözlüsünün/sevgilisinin obasına/toyuna varan kahramanın rakiplerle mücadele etmesi ve kızın ya da kızın babasının ortaya koyduğu şartları yerine getirdikten ve rakiplerini alt ettikten sonra sözlüsü ya da sevdiği kızla obasına geri dönmesi olduğu belirtilmişti. Altay Türkleri arasında yaygın olan *Alıp-Manaş*, *Kan Püdey*, *Ay-Manıs*, *Kozın-Erkeş*'te kahramanî evlilik ya da alplara mahsus evlilik teması işlenmektedir. Tuva kahramanlık destanlarından *Bayan Toolay*'da da tıpkı Altay destanlarında olduğu gibi, sözlüsünün varlığından bir şekilde haberdar olan Bayan Toolay'ın sözlüsünü aramak için yola çıkışıyla çeşitli mücadelelerden sonra sözlüsünü alıp obasına dönmesi ve

babasını öldürenlerden intikam alması anlatılmaktadır: *Tuman Kiskıl Attığı Möge Bayan-Toolay, karısı ile yapayalnız yaşamaktadır ve bir gün Ak-Tayga'da avlanırken yabancı bir bahadıyla karşılaşır. İki bahadır henüz doğmamış olan çocuklarını kendi aralarında sözleyip dünürlür. Eve dönen Möge Bayan-Toolay, karısının bir oğlan çocuğu doğurduğunu görür ve bunun üzerine bir toy düzenler. Toya, Karatı-Han da gelir ve Karatı-Han, Möge Bayan Toolay'ın zenginliğini görünce Möge Bayan-Toolay ile karısını kendi obasına davet edip öldürür ve oğlanı da kendisine çoban yapar. Zavallı çoban, bir gün bir tayla karşılaşır. Tay, ona babası tarafından mağaraya saklanan savaş silahları ve kıyafetlerini nasıl bulacağını anlatır. Savaş elbisesini giyen ve silahları kuşanan çocuk, olağanüstü bir şekilde bir bahadıra dönüşür. Tay da çocukla birlikte olağanüstü bir şekilde gelişir ve alp ata dönüşür. Tay, delikanlıya Tuman Kiskıl Attığı Möge Sagaan-Toolay adını verir ve doğmadan önce söylendiği nişanlısından haber verip onu nerede ve nasıl bulacağını söyler. Möge Sagaan-Toolay, nişanlısı güzeller güzeli Altın Dangu'nı bulur ve bütün rakiplerini yenerek kızı almaya hak kazanır. Bahadır, eşi ile birlikte evine döner. Eve dönerlerken bir ormanda dinlenmeye karar verirler. Möge, karısını dinlendikleri yerde bırakır ve avlanmaya çıkar. Avdan dönünce karısı ve eşyalarının Amırğa-Kara Moos tarafından kaçırıldığını, karısının geride bıraktığı mektup vasıtasıyla öğrenir. Möge, peşlerine düşer ve Amırğa-Kara Moos'u öldürüp karısıyla birlikte Ak-Hem ırmağının kıyısında bulunan evlerine döner. Daha sonra Möge Sagaan-Toolay, Karatı-Han'dan intikam alır ve karısıyla birlikte barış ve huzur içinde yaşamaya başlar²⁶.*

Alıp-Manaş ve Bayan Toolay destanları ele alındığında, konunun Anadolu sâhası ve diğer Türk bölgeleri aşk konulu destan ya da halk hikâyelerinin konularıyla büyük benzerlikler arz ettiği görülmektedir. Altay, Tuva ve Hakas kahramanlık destanlarının bir çoğu, çeşitli açılardan arkaik destan olma özelliği sergilemektedir. Yukarıda da söylendiği gibi, arkaik destanlardan sonra ortaya çıkan kahramanlık destanlarında da kahramanî evlilik ya da alplara mahsus evlilik teması, genellikle destanı oluşturan bir epizot (evlilik epizodu) şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Kahramanlık destanlarının konu ve epizot yapıları, Şâkir İbraev tarafından çok iyi bir şekilde ortaya konulduğu için burada, kahramanlık destanlarındaki evlilik epizodu üzerinde durulmayacak, araştırmacılara İbraev'in tespitlerine bakmaları tavsiye edilecektir²⁷.

Kahramanî evlilik teması üzerine kurulmuş olan ve *Dede Korkut Kitabı* içinde yer alan *Kaınlı Koca Oğlı Kan Turalı* boyu, arkaik destan özelliği taşımaktadır²⁸. Oğuz Türkleri arasında destandan halk hikâyesine geçiş devresinin mahsulü olarak değerlendirilen Dede Korkut hikâyeleri içinde yer alan Kan Turalı boyu, Oğuz grupları arasında teşekkül eden aşk konulu halk hikâyelerinin en eskilerinden biri olarak değerlendirilmelidir. Aynı şey, *Alıp-Manaş* destanının Dede Korkut hikâyeleri içindeki benzeri olan *Kam Püreniñ Oğlı Bamsı Beyrek*²⁹ boyu için de geçerlidir.

Yukarıdaki bahislerden de anlaşılacağı üzere, Anadolu sahası aşk/evlilik konulu halk hikâyeleri konu kaynakları bakımından incelenirken *arkaik destanlar* (köne epos) ya da *kahramanlık masalları* (bogatırskaya skazka) mutlaka dikkate alınmalıdır. Yukarıda da üzerin-

de durulduğu gibi, evlilik konulu *arkaik destan*larda (*Alıp-Manaş, Bayan Toolay, Kozın-Erkeş, Er Töştük*, vb.), olağanüstü şekilde doğan, olağanüstü özelliklere ve yardımcılarına sahip olan kahramanın kendisine eş aramak için gurbete çıkması ve almak istediği kadın için karşısına çıkan engelleri aşıp kızın babası ya da bizzat kız tarafından konulan şartları yerine getirdikten sonra müstakbel eşini alıp obasına geri dönmesi söz konusudur. Bu destanlar, bünyelerinde mit ve masal unsurlarını yoğun bir şekilde barındırdıkları için kahramanlar, tanrısal kızlara dahi talip olarak müstakbel eşlerini alabilmek için göksel varlıklarla da mücadele edebilmektedirler. İlerleyen dönemlerde, mit ve masal unsurları, yerini daha gerçekçi unsurlara bırakmıştır; fakat, destanları oluşturan konu çizgisi değişmemiştir. Ön Asya kültürleri ve edebiyatlarıyla münasebet kurulduktan ve yerleşik hayata geçildikten sonra da sevdiği kız ya da sözlüsünün ardından gurbete çıkan kahramanın kahramanlık özellikleri, yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamış, *batır-âşık* ya da *alp-âşık* tipi, pasifize olarak yerini *âşık* tipine bırakmıştır. Kahramanı ya da alplara mahsus evliliğin yerini, daha sonraki dönemlerde *aşkı ya da âşıklara mahsus evlilik* almaya başlamıştır. Bu değişimde, yerleşik hayatın şartları kadar Ön Asya kültürleriyle edebiyatlarının da etkisi olmuştur elbette. Dışa dönük ve mücadeleci *alp-âşık* tipinin melankoliye ve aşk acısına müptela *âşık* tipine dönüşmesinde, Fars mesnevilerinin büyük etkisi olmuş olsa gerektir. Arkaik destanlardaki eş arayan kahramanın bilek ve yürek gücünü kullanması ve olağanüstü yardımcılarının devreye girmesi sonucunda eşini almaya hak kazanıp obasına dönmesi, yerini, büyük oranda, Türk toplu-

luklarının büyük bir kısmının yerleşik hayata geçmesi ve Ön Asya kültürleriyle edebiyatlarının tesirinde kalması sonucu, evlenmek istediği kız için mücadele eden kahramanla sevilen kızın trajik bir sona ulaşmalarına, yani, kavuşmadan helâk olup gitmelerine bırakmıştır. İslam dininin bu değişimdeki büyük etkisi de göz ardı edilmemelidir. İslam, birbirlerini seven genç kız ve erkeklerin anlaşarak ve sevişerek hayatlarını birleştirmelerine pek sıcak bakmamış, İslam'la tanışan Türk toplulukları da bu yaklaşımı zaman zaman daha da dar ve sınırlayıcı bir çerçeveye taşıyabilmişlerdir. Birbirlerini seven kahramanlar, yeni dinin ve o dine mensup olan toplumun bu tür yaptırımlarıyla da mücadele etmek durumunda kalmışlar ve çoklukla da trajik sonla karşılaşmışlardır. Diğer taraftan da farklı dinlere sahip yabancı topluluklarla olan münasebetler sonucu yaşanan yasak aşklar da hikâyelere konu olmuştur. *Kerem ile Aslı* hikayesi, bu yeni konuya en güzel örnektir³⁰. Türk toplumunun sosyal hayatı ve dünya görüşü üzerinde büyük etkisi olan İslam ideolojisi ve diğer dinlere mensup yabancı topluluklarla yaşanan çatışmalar, hayatın bir gerçeği olarak yansımaları destan ya da halk hikâyelerinde de bulmuştur. Bu değişimlerin yanı sıra, Ön Asya topluluklarının edebiyatlarıyla tanışan Türk toplulukları, münasebete geçtikleri toplulukların edebiyat ürünlerini de kendi dillerine çevirmişler, bu tür eserleri taklit ederek yeni hikâye ve destanlar teşekkül ettirmişlerdir.

Sözün kısası, Türk destancılık geleceğinde çok eskiden beri bir kahramanı (alplara mahsus) aşk ya da evlilik teması var olagelmiş, yaşanan değişimler ve maruz kalınan etkiler sonucunda bu tema, Türk coğrafyasının geniş bir bölü-

münde *alplara mahsusluktan aşıklara mahsusluğa* dönüşmüştür. Çok eski dönemlerden beri sözlü anlatmalar içinde işlene gelen aşk ya da evlilik teması, ilerleyen dönemlerde çok geniş bir coğrafyaya dağılmış olan Türk grupları arasında hem arkaik şekli korunarak hem de yeni kültürel ve sosyal şartlar ortamlarında yeniden yorumlanarak anlatıla gelmiştir. Tarihi, coğrafi, dini faktörler nedeniyle Ön Asya toplulukları ile çok daha sıkı ilişkiler kuran Türk gruplarında tema, *âşıklara mahsus* bir yapıya büründürülürken Batı sahası Türk gruplarına nazaran dış etkilere daha kapalı bir hayat tarzını sürdürme geleneksel Türk grupları arasında eskiye sadık kalınarak *alplara mahsus* yapıda anlatıla gelmiştir.

NOTLAR

¹ Yazı, 31 Mayıs-02 Haziran 2000 tarihlerinde Balıkesir Üniversitesi ile Balıkesir Belediyesi tarafından düzenlenen **II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu**'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Üzerinde duracağımız kahramanlık ve alpplara mahsus evlilik konulu arkaik metinler, daha önce Emine Gürsoy-Naskali tarafından *Destanın Tarihi (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-1992)*, Ankara 1995, 1-8) adlı yazısında ele alınmış ve bu tür metinlerin destan kavramı içindeki yeri üzerinde durulmuştur. Naskali, bu tür metinlerin Şamanizm'in düşünce ve inanç sistemini yansıttığını, bahadrların yolculuklarının ruhları kovalayan Şamanların yolculuğunu andırdığını söylemiştir. Araştırmacı, bu tür destan metinlerini adlandırmak için *Şamanizm kökenli destan, metafizik destan, eski destan* (Bizim kullanmakta olduğumuz *arkaik destan* kavramıyla aynı şeyi ifade etmektedir.) tabirlerini teklif etmiştir. Naskali, kahramanlık konulu ve hacimli klasik destanları *kahramanlık destanı* olarak vasıflandırırken, ele almakta olduğumuz metinleri *metafizik destanlar* olarak adlandırmayı yeğlemiştir. Kanaatimizce, Naskali'nin ileri sürdüğü terimlerden *eski destan*, bu tür metinleri vasıflandırmak için kullanılabilir en doğru ve kapsamlı tabirdir. Çünkü, bu tür metinlerin hepsinde Şamanizm tesirini ve fizik ötesini aramak ya da bulmak

mümkün değildir. Şamanizm tesiri ile fizik ötesini aynı zamanda Naskali'nin tam anlamıyla *destan* olarak kabul ettiği *Manas* gibi büyük metinlerde de görmek mümkündür. Araştırmacının üzerinde durduğu bir diğer önemli husus da bazı, destanların hem kahramanlık destanlarının hem de eski destanların (arkaik destan) özelliklerini bünyesinde topladığıdır. Araştırmacı *bazen kategoriler arasındaki çizgiyi çekmek zorluğu vardır, örnekleri patron çıkarır gibi bir makasla kesemiyoruz* (7. s.) diyerek tür, şekil ve terim sorunlarının ne kadar karmaşık bir yapı arz ettiğine dikkat çekmektedir.

³ Bu tür sözlü anlatmalar üzerinde yapılmış değerlendirmeler için bk: V. M. Jirmunskiy, **Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos**, Leningrad 1974, 222-348; M. Ğabdullin-T. Sıdıkov, **Kazak Halkının Batırlık Cırı**, Almatı 1972, 33-34; R. Berdibaev, **Kazak Eposı**, Almatı 1982, 51-91; Álkey Marğulan, **Ecelgi Cır, Añızdar**, Almatı 1985, 62-81; Ávelbek Koñıratbaev, **Kazak Eposı câne Türkologiya**, Almatı 1987, 121-128; **Kazak Halık Ádebiyeti-Erteğiler**, 4. tom, Almatı 1989; Şákir İbraev, *Epos Canrının Kaptasuv Tarihi*, **Folklor Şındığı**, Almatı 1990, 44-74; Şákir İbraev, **Epos Álemi**, Almatı 1993, 25-27; Emine Gürsoy Naskali, *Destanın Tarihi*, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-1992**, Ankara 1995, 1-8; S. Kayıpov, *Köönü Epos*, **Manas Ensiklopediya**, 1. c., Bişkek 1995, 346-347 ve konuyla ilgili diğer eserler.

⁴ S. S. Surazakov, **Altayskiy Geroiçeskiy Epos**, Moskva 1985, 12.

⁵ S. E. Malov, *Predislovie*, S. V. Yastremskiy, **Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov**, Leningrad 1929, 1.

⁶ N. K. Dmitriev, *Vvedenie-Altayskiy Epos Kogudey*, M.-L. 1935, 23-24.

⁷ A. L. Koptelov, *N. U. Ulagaşev i Oyrotskiy Narodny Epos*, **Altay-Buuçay**, Novosibirsk 1941, 41-42.

⁸ L. P. Potapov, *Altayskiy Geroiçeskiy Epos, Sovetskaya Etnografiya*, 1, 1949, 112-114.

⁹ V. M. Jirmunskiy, **Skazanie ob Alpamişe i Bogatırskaya Skazka**, Moskva 1960. Aynı inceleme, daha sonra, Jirmunskiy'in **Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos** (Moskva 1974) adlı eserinin 117-348. sayfaları arasında da yer almıştır.

¹⁰ İ. V. Puhov, *Altayskiy Narodny Geroiçeskiy Epos*, **Maaday Kara, Altayskiy Geroiçeskiy Epos**, Moskva 1973, 27.

¹¹ *Muñlık-Zarluk, Er Töstik, Kulamergen* gibi metinler Ávelbek Koñıratbaev tarafından *ertegilik epos* kavramı altında ele alınırken (**Kazak Eposı câne Türkologiya**, Almatı 1987, 121-122.) Seyit Kaskabasov aynı metinleri *batırlık ertegi* başlığı altında incelemiştir (Seyit Kaskabasov, **Kazaktıñ Halık Prozası**, Almatı 1984, 204-219.).

¹¹ Nitekim, başta Şâkir İbraev olmak üzere pek çok Kazak ve Kırgız folklorcu da bu tür metinleri ele alırken *köne* (*kööne*) *epos*, *ergegilik epos* ya da *baatırdık comok* kavramlarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu hususta bk: 1. dip nottaki kaynaklar. V. M. Jirmunskiy'in Güney Sibirya'daki Türk ve Moğol halklarının arkaik destanlarını tanımlamak amacıyla kullandığı *bogatırskaya skazka* terimi de yine Kazak ve Kırgız araştırmacılar arasında rağbet görmüş ve *batırlık erteği* ve *baatırdık comok* şekillerinde Kazak ve Kırgız Türkçelerine tercüme edilerek kullanılmıştır. Burada, aynı metinleri tanımlamak amacıyla *baatırdık epos* ile *batırlık erteği* kavramlarının kullanılmasının çözülmesi zor problemlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu tekrar belirtmekte yarar vardır, diye düşünüyoruz. *Batırlık erteği* kavramı ve bu kavramın neyi ifade ettiği konusunda yapılan ayrıntılı bir inceleme için bk: Seyit Kaskabasov, **Kazaktıñ Halık Prozası**, 204-219. Yukarıda da belirtildiği gibi, Türk gruplarının sözlü anlatmalarının tür ve şekil açısından adlandırılmasında, Anadolu sahası araştırmacılarını bir hayli zorlayacak olan karışıklıklar görülmektedir. Araştırmacılar, kimi zaman bir terimle birden fazla türü isimlendirebilmişlerdir. Jirmunskiy'in kullandığı *bogatırskaya skazka* terimi, sadece Kazak ve Kırgız Türkü bilim adamları tarafından değil, aynı zamanda Tuva, Hakas gibi diğer bazı Türk gruplarına mensup bilim adamlarınca da kahramanlık destanları ya da kahramanlık masallarını tanımlamak için kullanılmıştır. Tuva Türklerinde masal, hikâye ve destan türlerini karşılamak için *toocu* kelimesinin yanı sıra *tool* (Kahramanlık destanları, *maadırlıg tool* kavramı ile karşılanmış ve bu terim aynı zamanda *kahramanlık masalı* anlamına da gelmektedir.) kavramı ön plana çıkarken Hakas Türklerinde de masal anlamına gelen *numah* terimi aynı zamanda *alıptıg (h) numah* şeklinde kahramanlık destanlarını da karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Bu terim de tıpkı Jirmunskiy'in *bogatırskaya skazkası* gibi, kahramanlık masalı anlamına da gelebilmektedir. Yine Kazan ve Sibirya bölgesi Türk araştırmacıları tarafından kahramanlık destanlarını karşılamak amacıyla *dastan* teriminin yanı sıra daha arkaik olanları için *alıplar turındağı hikeyetler* terimi kullanılmıştır. *Alıplar turındağı hikeyetler*, aynı zamanda bahadırılar hakkındaki masallar (*bogatırskaya skazka*) anlamına da gelmektedir. Bütün bu verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bazı kavramlar ya tek başlarına ya da önelerine başka kelimeler alarak hem masal hem de destan türünü karşılamaktadırlar. Araştırmacıların bazı metinleri bu şekilde hem destan hem de masal anlamına gelebilecek terimlerle adlandırmaları da yine yukarıda zikredi-

len tartışmalar (Özellikle de Jirmunskiy'in *bogatırskaya skazkası*) çerçevesinde değerlendirilmelidir.

¹² Naskali, 1. dip notta da değindiğimiz *Destanın Tarihi* adlı yazısında *destan* teriminin *eposa* (Kırgız Türklerinin *comoku*, Saha Türklerinin *olonghosu*) karşılık olarak büyük eserler (*Manas*, vs.) için kullanılmasını teklif etmektedir. Araştırmacı, daha önceki satırlarında bizim arkaik destanlar olarak adlandırdığımız metinleri, destan kavramı içinde değerlendirirken yazısının sonunda *destan (epos)* teriminin büyük eserler için kullanılmasını gerektiğini ifade etmiştir. Biz, yukarıda da söylediğimiz nedenlerden ötürü, adı geçen metinleri de destan kavramı içine dahil etmeyi uygun görmekteyiz. Hiçbir büyük destan ilk ortaya çıktığı andan başlayarak bugünkü yapısına sahip olmamıştır. Her büyük destan, teşekkülünden itibaren destanı meydana getiren çevrenin yaşadığı değişim ve gelişimle doğru orantılı bir şekilde değişip gelişerek bugün tespit edilen yapısına kavuşmuştur. *Manas*, *Oğuz Kağan* gibi destan metinlerinin teşekkül ve gelişim süreçleri iyi bir şekilde incelendiğinde arkaiklik, soyutluk, olağanüstülük ve mitik fanteziden gerçekçiliğe, somutluğa geçiş süreci çok iyi bir şekilde izlenebilecektir. Sadece *Oğuz Kağan* destanının Uygurca nüshası ile Reşideddin nüshasının karşılaştırılması bile bu süreci izlemeye yetecektir, kanaatindeyiz. Ayrıca, pek çok olağanüstülük ve soyutun/sembolün arkasında son derece zengin bir düşünce ve inanç kalıbının yatabileceği ihtimali de bu tür değerlendirmeler sırasında akıldan çıkarılmamalıdır.

¹³ Â. Koñratbaev, **Epos câne Onıñ Aytuvşıları**, Almatı 1975, 12. Koñratbaev'in *köne epos* adını verdiği metinleri, *bogatırskaya skazka* (kahramanlık masalı) olarak adlandıran Jirmunskiy de bu tür bir dönüşümden söz etmektedir. O, eski mit ve efsanelerden destana geçiş sürecindeki sanatsal aşamayı *bogatırskaya skazkaların* oluşturduğunu söylemektedir (Jirmunskiy, **Skazanie ob Alpamiş i Bogatırskaya Skazka**, Moskva 1960.).

¹⁴ Nitekim *Manas* destanının arkaik şekli olduğu söylenen ve Altay Türkleri arasında *Ay Manıs* adıyla bilinen metin de araştırmacılar tarafından arkaik destan kavramı çerçevesinde ele alınıp incelenmektedir. Bu hususta bk: **Manas Entsiklopediya**, 1. c., 117. Ayrıca, *Ay Manıs* için bk: V. İ. Verbitskiy, **Altayskie İnorodotsı**, Moskva 1893, 146-165.

¹⁵ Meşhur türkolog V. M. Jirmunskiy, *Alpamiş* destanının varyantlarını incelerken destanın Altay Türkleri arasındaki varyantı olan *Alıp-Manaş*'i en eski varyant ve kahramanlık masalı olarak vasıflandırmış ve bu metnin Koñratlar arasında klasik destana dönüştüğünü söylemiştir (Jirmunskiy, **Tyurkskiy Geroičeskiy Epos**, 217-221.). Jirmunskiy'in bu sözleri, bizim yukarıda yapmış olduğumuz tespiti doğrular mahiyettedir.

¹⁶ İbraev, agm, 54.

¹⁷ Arkaik destanların başlıca özellikleri (Konu, vs.) hakkında bk: Berdibaev, age, 65. (Berdibaev, buradaki değerlendirmelerini, sadece Kazak Türklerini değil, Tuva Türkleri gibi diğer Sibirya Türk topluluklarını da dikkate alarak yapmıştır.). Ayrıca bk: İbraev, agm, 48-54.

¹⁸ Altay Türkleri arasında *Alıp-Manaş* adıyla bilinen destan metninde, Alıp-Manaş, kutsal bilge kitap (Oygor biçig) vasıtasıyla gökle yerin bulunduğu yerde Kara Han'ın güzel bir kızının olduğunu ve kendisinin ölümsüz bir bahadır olacağını öğrenir (**Altay Baatırlar**, 2. c., Gorno-Altaysk 1959, 118.). Arkaik destan ya da masal metinlerinde, bahadırlar, gurbete ya da sefere sadece eş aramak için çıkmamaktadırlar. Bazı metinlerde (*Er Töstik*, *Alıp-Manaş*, *Kan Şentey*, vs.) bahadırlar, tesadüfen ya da bir vesileyle düşman elinde esir olan kardeşleri ya da babalarının varlığından haberdar olurlar ve onları kurtarmak amacıyla sefere çıkarlar. *Dede Korkut Kitabı* içinde de bazı boylar, bahadırların tesadüfen ya da başa kakma sonucunda düşman elinde tutsak olan baba ya da ağabeylerinin varlığından haberdar olarak sefere çıktıkları anlatılmaktadır. Bu hususta bk: Mehmet Aça, **Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Konya 1998 (Basılmamış doktora tezi), 1. c., 349-350.

¹⁹ M. Fuad Köprülü, *Meddahlar*, **Edebiyat Araştırmaları-I**, İstanbul 1989, 366.

²⁰ Pertev Naili Boratav, **Köroğlu Destanı**, İstanbul 1984, 18.

²¹ age, 19.

²² Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, İstanbul 1988, 63.

²³ Fikret Türkmen, **Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Ankara 1974, XIII.

²⁴ Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinin konu kaynaklarını, İran ile Azerbaycan'a, Türkmenlerin yaşadığı bölgelere ve Arap coğrafyasına götüren Kunoş, Meszaros gibi yabancı türkologların görüşleri için bk: Boratav, age, 37.

²⁵ Destan ve halk hikâyesi mukayesesi için bk: Boratav, age, 57-63; Türkmen, age, XI.

²⁶ S. M. Baysklan, **Poetika Tuvinskogo Gerçoeskogo Eposa**, Kızıl 1987, 9-10. Destanın tam metni için bk: **Tıva Maadırlıg Tooldar**, 1. t., Kızıl 1990, 239-265.

²⁷ İbraev, **Epos Âlemi**, 247-248.

²⁸ Muharrem Ergin, **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, 2. b., Ankara 1989, 184-199. *Kaınlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu*, aplara mahsus evlilik konulu bir diğer boy olan *Kam Püreniñ Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*'na nazaran daha arkaik olduğunu düşündürebilecek bazı motiflere yer ver-

mektedir. Kan Turalı'nın Trabzon Tekürü'nün kızıyla evlenebilmek için vahşi hayvanlarla mücadele etmesi ve ancak bu mücadeleyi kazandıktan sonra istediği kıza evlenebilmesi Altay, Tuva, Hakas gibi Türk topluluklarının mitik, masalsı, aplara mahsus evlilik konulu arkaik destanlarını hatırlatmaktadır. Kan Turalı'nın kavim/kabile dışı evliliği de ekzogamik evlilik geleneği çerçevesinde düşünüldüğünde adı geçen boyun Oğuz grubu içinden evlenen Beyrek'in macerasını anlatan boya nazaran daha arkaik olabileceği ihtimali daha da güçlenmektedir. Nitekim, *Bamsı Beyrek*'te arkaik destanlarda olduğu gibi, vahşi hayvanlarla mücadele yoktur ve bahadır evlilik şartı olarak hem evleneceği kıza birebir mücadele etmekte hem de kızın ağabeyinin istediği tuhaf şeyleri temin etmek durumunda kalmaktadır. Kan Turalı'yı arkaik destanlardaki bahadırlardan ayıran önemli özelliklerden birisi, babasının kendisi için diyar diyar kız aramasıdır. Kanaatimizce, babanın oğlu için kız araması motifi, doğumdan önce ya da hemen sonra gerçekleştirilen *söz kesme* motifinin yerini almış olsa gerektir. Bilindiği üzere, *Bamsı Beyrek Boyu* Batı ve Doğu Türkleri arasında sözlü varyantlar halinde günümüzde de yaygın bir şekilde anlatılırken *Kan Turalı* boyu, özellikle de Anadolu sahasında sözlü gelenek dahilinde bilinmemektedir. Bunda da herhalde onun arkaik karakteri etkili olmuş olsa gerek. Kan Turalı, bizi Batı Türkleri ya da Anadolu coğrafyasından çok, daha uzak bölgelere, Sibirya'ya götürmektedir. Elbette ki bütün bunları söylerken Bamsı Beyrek'te yer alan ilk kahramanlık gösterme ve ad alma gibi onu geleneğin en eski dönemlerine bağlayan unsurları göz ardı etmek gibi bir düşüncemiz söz konusu değildir. Ashında, zihnimizi yormakta olan ana soru, yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere şudur: *Bamsı Beyrek Boyu*'nun günümüzde de sözlü gelenek dahilinde Anadolu coğrafyasında hâlâ anlatılmakta oluşuyla *Kan Turalı Boyu*'nun bilinmeyişi, acaba mitoloji ve destan devrini kapatan Anadolu ya da batı Türklüğünün Bamsı Beyrek'i kendisine daha yakın, Kan Turalı'yı ise daha uzak bulmuş olabileceği ihtimaliyle açıklanamaz mı?

²⁹ age, 116-153.

³⁰ Nitekim, adı geçen hikâye üzerinde mukayeseli bir çalışma hazırlamış olan Ali Duymaz da, çalışmasının bazı yerlerinde bu husus üzerinde durmuştur. Duymaz'ın değerlendirmeleri için bk: Ali Duymaz, **Kerem ile Ash Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma**, Elazığ 1992 (Yayımlanmamış doktora tezi), 318-321; 368-392.